

Litteraturliste

- Archer, M.S. (1979), *Social origins of educational systems*. London: Sage Publications Ltd.
- Archer, M.S. (1982), Introduction: Theorizing about the expansion of educational systems. I: M.S. Archer (Ed.), *The sociology of educational expansion: Take-off, Growth and Inflation in Educational Systems*, 3-64. University of Michigan: Sage.
- Bech Frandsen, H. (red.) (2000), *Årtusindet ud. Handelsskolernes udvikling 1965-2000*. Kbh.: Danmarks Handelsskoleforening.
- Boli, J. (2014), *New citizens for a new society: The institutional origins of mass schooling in Sweden*. Amsterdam: Elsevier.
- Collins, R. (2002), Credential Inflation and the Future of Universities. I: S.G. Brint (Ed.), *The Future of the City of Intellect: The Changing American University*, 23-46. Stanford University Press, Palo Alto.
- Coninck-Smith, N.d, Rosén-Rasmussen, L., & Vyff, I. (2014), *Da skolen blev alles. Tiden efter 1970*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Ellehøj, S. & Grane, L. (red) (1986), *Københavns Universitet 1479-1979. Almindelig historie 1936-1979*. København: GEC Gads forlag.
- Fuller, B. & Robinson, R. (1992), *The Political Construction of Education: The State, School Expansion, and Economic Change*. New York: Praeger.
- Gjerløff, A., Jacobsen, A., Nørgaard, E. & Ydesen, C. (2014), *Da skolen blev sin egen. 1920-1970*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Green, A. (1990), *Education and State Formation. The Rise of Education Systems in England, France and the USA*. New York: St. Martins Press Inc.
- Hansen, E. (2017), *Professorer, studenter og polit.er. Om velfærdsstatens universitetspolitik 1950-1975*. Kbh.: Museum Tusculanum Press.
- Haue, H. (2003), *Almendannelse som ledestjerne. En undersøgelse af almindannelsens funktion i dansk gymnasieundervisning 1775-2000*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jónasson, J.T. (2003), Does the state expand schooling? A study based on five Nordic countries. I: *Comparative Education Review*, 47:2, 160-83.
- Markussen, I. (2003), Dannelsessyn og drivkræfter bag enhedsskolens fremvækst. I: R. Slagstad, O. Korsgaard, & L. Løvlie (red.), *Dannelsens forvandlinger*, 183-209. Oslo: Pax Forlag.
- Meyer, J. W., Ramirez, F. O., & Soysal, Y. N. (1992), World expansion of mass education, 1870-1980. I: *Sociology of Education*, 65:2, 128-49.
- Muller, D.K. (1987), The process of systematization: The case of German secondary education. I: D.K. Müller, F. Ringer & B. Simon (Eds.), *The Rise of the Modern Educational System. Structural change and social reproduction 1870-1920*, 15-52. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rasmussen, P.D. (1996), Anmeldelse af Erik Jørgen Hansen: "En generation blev voksen. Den første velfærdsgeneration". I: *Dansk Sociologi*, 7:3, 122-24.
- Reeh, Niels (2016), *Secularization Revisited - Teaching of Religion and the State of Denmark: 1721-2006*. Dordrecht: Springer.
- Svensson, L. (1994), Institutionelle villkor för lärande – Principiella skillnader mellem offentlig och privat skola. I: H. Andersson m.fl., *Kampen om lärohusen: studier kring statsmakt och föräldrarätt i nordisk skolutveckling*, 151-66. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Tröhler, D. (2017), Educationalization of social problems and the educationalization of the modern world. I: M. Peters (Ed.), *Encyclopedia of educational philosophy and theory*, 698-703. New York: Springer.
- Trow, M. (2007), Reflections on the transition from elite to mass to universal access: Forms and phases of higher education in modern societies since WWII. I: James J.F. Forest & Philip G. Altbach (eds.), *International Handbook of Higher Education*, 243-80. Dordrecht: Springer.
- Westberg, J., Boser, L., & Brühwiler, I. (2019), *School Acts and the Rise of Mass Schooling: Education Policy in the Long Nineteenth Century*. New York: Springer.
- Wiborg, S. (2005), *Uddannelse og samhörighed. Udviklingen af enhedsskoler i Skandinavien, Tyskland og England. En komparativ analyse*. Utrykt ph.d.-afhandling, Danmarks Pædagogiske Universitet, København.

Vejen til obligatorisk 8. og 9. skoleår

– ideerne og konteksten bag oprettelsen af Statens Pædagogiske Forsøgscenter

Af Karen Egedal Andreasen og Christian Ydesen

Pædagogisk forsøgs- og udviklingsarbejde har gennem tiden spillet en vigtig rolle i grundskolens udvikling, både i forbindelse med planlægningen af forandringer og i forbindelse med realisering af politikker og lovgivning. Statens Pædagogiske Forsøgscenter (SPF), der blev besluttet oprettet i 1964, skiller sig ud ved at være den første statslige forsøgsskole for grundskoleområdet, dvs. finansieret af staten og indskrevet i statens lovgivning. Under inspiration af den såkaldte 'rumlige vending' inden for historisk analyse beskæftiger artiklen sig med baggrunden for SPF's oprettelse samt den rolle, centret var tiltænkt i det pædagogiske og uddannelsespolitiske landskab, herunder ikke mindst den politiske ambition om at gøre det 8. og 9. skoleår obligatoriske.

Indledning

Den 13. maj 1964 vedtog den daværende regering under ledelse af den socialdemokratiske statsminister Jens Otto Krag og undervisningsminister Kristen Helveg Petersen fra Det Radikale Venstre "Lov om en statsskole som forsøgscenter for 8.-10. skoleår".¹ Dermed var Statens Pædagogiske Forsøgscenter (SPF) en realitet og samtidig også et nybrud i dansk uddannelsespolitik, nemlig en forsøgsskole for folkeskolen i *statens* regi. Etableringen af SPF markerer dermed et klart eksempel på, hvordan man fra politisk hold søgte at håndtere en uddannelsesmæssig udfordring i form af undervisningspligtens udvidelse gennem en forsøgsorienteret tilgang. I det lys kan oprettelsen af SPF samtidig ses som et eksempel på, hvordan velfærdsstaten blev opbygget – og dens udfordringer forsøgt håndteret.

Ideen med et forsøgscenter eller forsøgsskole var i imidlertid ikke ny.² Man kendte både fra udlandet og Danmark til mange tilsvarende skoler, der med en eksperimenterende tilgang havde fokus på udvikling af pædagogik og på undervisningen i grundskolen, ofte med en pædagogik, der repræsenterede en kritik af

¹ Undervisningsministeriet 1964.

² Feks. Florander 1987: 111.

den dominerende praksis.³ I Danmark var det dog noget nyt, at staten stod bag og finansierede driften, ligesom forsøgsaktiviteterne blev indskrevet i lovgivningen.

SPF bestod ved sin oprettelse af en skole (forsøgscentrets skole) med to parallelle klasser på hver af de tre årgange, henholdsvis 8., 9. og 10. klasse, samt Ungdomsbyen. Formålet med SPF var blandt andet, som der stod i lovforslaget: ”1) at afprøve og vurdere de i den brune betænkning opstillede planer for 8., 9. og 10. klasserne, 2) at finde frem til og udvikle nye ideer og synspunkter for undervisningen i de nævnte klasser”. Der var tilsyneladende en vis bekymring forbundet med implementeringen af den nye skolelov fra 1958 og dens visioner. I betænkningen beskrives 8.-9. klassetrin med formuleringer som: ”Det drejer sig om en skoleafdeling, der er inde i en stærk udvikling” og videre, at ”Forholdet er det, at man – uanset at man i en årrække har gennemført forsøgsundervisning på disse klassetrin – kun har et spinkelt erfaringsgrundlag at bygge på”.⁴ Man efterlyste således i *Den Brune Betænkning* (med navn efter den brune forside) forsøg med undervisningen på disse årgange, og SPF, der blev oprettet nogle år senere, var på den måde tiltænkt en vigtig rolle i forbindelse med realisering af dette.

Forskningsmæssigt er SPF et relativt ubehandlet emne i dansk uddannelseshistorie. Publikationer om centret er primært enten udgivet af centret selv i forbindelse med formidling af dets aktiviteter, eller har form af f.eks. interviews, ligesom SPF og centrets aktiviteter generelt ikke har været gjort til genstand for analyser hverken som statslig uddannelsesinstitution eller som skolepolitisk tiltag. Når man samtidig tager i betragtning, at centret var tiltænkt at skulle spille en rolle i udviklingen af fremtidig lovgivning på grundskoleområdet, og også udfyldte denne rolle, er der samlet set en god grund til at beskæftige sig nærmere med det. Der er imidlertid med SPF's mangeårige eksistens frem til 2007⁵ generelt tale om et meget omfattende stykke historieskrivning, og derfor fokuserer denne artikel primært på SPF's oprettelse og baggrunden herfor, idet dette danner forudsætningen for at forstå centret og dets aktiviteter og herunder ikke mindst de udviklinger og overvejelser om skole og velfærdsstat, der førte frem til oprettelsen.

Artiklen anlægger grundlæggende et kontekstuel perspektiv på behandlingen af SPF. Det betyder, at institutioner forstås som et produkt og resultat af det samfund, den samtid og den historiske kontekst, de er en del af.⁶ Hvordan kan man i et historisk perspektiv forstå dette særlige politiske initiativ, der indebar investering i en statslig forsøgsskole med en forventet mangeårig eksistens? Hvordan

³ Nørgaard 1977; Stewart 1968; Andreasen & Ydesen 2016.

⁴ Statskonsulenten for Undervisningsministeriet 1961: 9ff.

⁵ Forsøgscentrets skole blev lukket af den borgerlige regering i 2007 og bygningerne revet ned nogle år senere. Ungdomsbyen eksisterer stadig i dag, men på en anden adresse, dvs. at også Ungdomsbyens oprindelige bygninger er revet ned bortset fra den kirke, der hørte til.

⁶ Popkewitz 2018.

udvikledes denne idé i Danmark, hvordan forbinder den sig med udviklinger og ideer inden for det pædagogiske område *uden for* Danmark? Hvordan blev den realiseret i den aktuelle danske kontekst? Og hvilke kontekstuelle betingelser havde indflydelse på denne proces? Disse forskningsspørgsmål beskæftiger vi os med i artiklen, idet vi analytisk er inspireret af den såkaldte 'rumlige vending' inden for historisk analyse, der afspejler en forståelse af ideer, viden og praksisformer som fænomener, der udvikles og ad forskellige veje 'bevæger sig' på tværs af topografier og nationale kontekster, sætter sig spor og omsættes lokalt på særlige måder under indflydelse af de særlige betinger og traditioner, der gør sig gældende, og som påvirker processerne netop der.⁷ SPF som institution og processen i forbindelse med oprettelsen kan, som vi vil vise, ses som både påvirket og et resultat af udviklinger og forbindelser, der ikke kun knyttede sig til en snæver national sammenhæng, men også i høj grad en inter- og transnational. Der er således også tale om processer, der indebærer en form for 'oversættelse' ('translation') af sådanne ideer og viden i form af en tilpasning til aktuelle betingelser, lokale forhold og personlige fortolkninger.

Statens Pædagogiske Forsøgsskole i Islev mellem Brønshøj og Ballerup, set udefra. Skolen blev bygget som en efter den tid meget moderne åben plan-skole (foto 2014, forfatterne).

⁷ Fuchs & Vera 2019.

For at kunne forstå en skole som SPF, dens idé, dens tiltænkte rolle, og hvad der førte til dens oprettelse, må man altså dels vende blikket mod den internationale kontekst, herunder hvordan ideer om forsøgsskoler er blevet realiseret i nationale kontekster, og dels de danske samfundsmæssige og politiske betingelser, der karakteriserede perioden og herunder ikke mindst også de visioner, man på det tidspunkt havde for skolen. Artiklens struktur følger en sådan fremgangsmåde, idet vi først tegner en karakteristik af det danske uddannelsespolitiske landskab i årene op til oprettelsen af SPF. Dette afsnit tjener et formål som kontekstuel-analytisk referenceramme for de efterfølgende afsnit. Derefter retter vi blikket mod det, man kan betegne som et makroniveau i form af internationale organisationer og samarbejdsfora, dernæst mezoniveau i form af nationale institutioner og formelle organisationer og endelig det, der kan betegnes som et mikroniveau i form af vigtige aktører inden for uddannelsespolitik samt uformelle nationale organisationer. Vi indleder analysen med en generel beskrivelse af samfundsudviklingen i den pågældende periode og dens internationale dimensioner.

Artiklen benytter sig af kildemateriale i form af betænkninger udarbejdet i årene op til SPF's oprettelse; dokumentation fra Folketingets behandling af emnet i form af fremsættelse af forslaget til "Lov om en statsskole som forsøgscenter for 8.-10. skoleår", der også gengiver såvel fremsættelsestalen, som den bagvedliggende argumentation og debatten under forhandlingerne; bekendtgørelser i forlængelse af folkeskoleloven fra 1958, referater og notater fra det tilsynsråd der var tilknyttet SPF. Der inddrages ligeledes publicerede interviews og samtaler med aktører, der var involverede i SPF's aktiviteter og oprettelse. I forhold til den internationale og nationale kontekst zoomer vi desuden via den eksisterende forskningslitteratur ind på de væsentlige historiske forudsætninger bag etableringen af SPF på et nationalt niveau. Det vil sige en beskrivelse af de fora og kanaler for 'translation' eller oversættelsen af internationale tendenser i form af viden, ideer og praksisser, der spillede sammen med beslutningen om oprettelsen af SPF og fandt vej lokalt ind i beskrivelsen af centrets formål og praksis. Disse fora og kanaler var bl.a. Frit Danmarks Lærergroupe, Emdrupplanen, forsøgsskolen på Emdrupborg og folkeskoleloven af 1958.

På den baggrund belyser artiklen SPF's oprettelse set i lyset af tiden, de politiske vilkår og uenigheder, internationale samarbejdsrelationer og deres betydning, i relation til perioden omkring oprettelsen, idet der fokuseres på, hvordan ideer, viden m.v. fra forskellige sammenhænge nationalt og internationalt spillede en rolle i etableringsfasen og blev omsat lokalt. Det er valgt at fokusere på netop denne side af SPF's historie, for ad den vej at få et indblik i hvilken rolle forsøgs- og udviklingsarbejde i skolen har spillet og kan spille i relation til f.eks. realisering af politiske målsætninger. Dermed knytter artiklen samtidig an til nutidens debatter om udvikling og styring af folkeskolen.

Det danske uddannelsespolitiske landskab i efterkrigstiden

Oprettelsen af en ”statsskole som forsøgscenter for 8.-10. skoleår” må på det nationale niveau ses i lyset af flere begivenheder og udviklinger. Befolkningstilvæksten i 1900-tallets første del havde været eksplosiv. Antallet af børn i de kommunale folkeskoler i Danmark var steget markant, fra cirka 360.000 i begyndelsen af 1900-tallet til næsten det dobbelte, 615.000, i 1960.⁸ Også arbejdsmarkedet havde ændret sig, og behovet for uddannet arbejdskraft havde påvirket andelen af unge, der fortsatte i uddannelsessystemet; optaget til de gymnasiale uddannelser var fordoblet, til handelsskolerne og til de tekniske skoler cirka tredoblet. Yderligere spillede velfærdsstatens ideer om enhedsskolen og helhedsskolen som en folkets skole en vigtig rolle i periodens politiske strømninger.

Enhedsskolen med syv års obligatorisk skolegang havde på visse måder været en realitet i mange år, om end der i 1950’erne stadig var betydelige forskelle mellem land og by.⁹ De syv års obligatorisk skolegang blev dog udfordret af samfundsudviklingen, og overvejelser om udvidelse med yderligere nogle år blev stadig mere aktuelle.¹⁰ De kom bl.a. til udtryk i 1958-skoleloven, der lagde rammerne for syv års obligatorisk og udelt skolegang for alle med mulighed for at kunne fortsætte på de efterfølgende klassetrin i 8.-9. klasse og evt. afslutte med en afgangsprøve. Vedtagelsen af 1958-loven afspejlede desuden et vigtigt skridt i retning af helhedsskoletanken, idet de forskellige ordninger for skoler på landet, i byerne og i København blev afskaffet.

Der var altså flere forhold, der førte frem til en uddannelseseksplosion i velfærdsstatens storhedstid. Politisk var der opmærksomhed på, at det drejede sig om udviklinger, der potentielt kunne blive en udfordring, hvis ikke udviklingsprocesserne på skoler blev støttet undervejs f.eks. med brug af pædagogiske forsøgs- og udviklingsarbejder. Denne argumentation blev anvendt i såvel 1958-loven og den dertil hørende bekendtgørelse, som i de supplerende undervisningsvejledninger.¹¹ Samtidig repræsenterede undervisningsvejledningen, der fulgte 1958-loven, også nye pædagogiske visioner for skolen, hvis realisering man argumenterede for også kunne blive en udfordring, med mindre processen blev understøttet. Blandt andet var Socialdemokratiet og Radikale fortalere for, at 8. og 9. klassetrin også på længere sigt skulle gøres obligatoriske. Man argumenterede derfor i den undervisningsvejledning, der senere fulgte loven, for forsøg.¹² Her omtales det, der betegnes som egentlige skoleforsøg, som Poul Skov, der var konsulent i de forskellige forsøgsråd, formulerer det, var det ønsket, der ”oversteg, hvad den enkelte skole selv havde mulighed for at honorere.”¹³ De domine-

⁸ Undervisningsministeriet 1998: 11.

⁹ Nørr 2009.

¹⁰ Gjerløff, Jacobsen, Nørgaard og Ydesen 2014.

¹¹ Statskonsulenten for Folkeskolen 1961.

¹² Undervisningsministeriet 1960.

¹³ Skov 2005: 44.

rende politiske aktører argumenterede på den baggrund for, at der var opstået behov for en form for institutionel organisering og forankring af dette arbejde. SPF havde således som sit formål at bidrage til disse processer gennem pædagogisk forsøgs- og udviklingsarbejde på folkeskolens 8.-10. klassetrin og var altså tiltænkt en rolle i forbindelse med at kunne udvikle skolen i overensstemmelse med de politiske visioner i et samfund i stærk udvikling.

Internationale udviklinger i perioden – reformpædagogik og forsøgsskoler

Overordnet kan ideen om 'forsøgsskoler' på dansk grund ses som udtryk for tendenser og udviklinger inden for det pædagogiske område, der havde haft særlig indflydelse i 1800-tallets sidste del, og som også havde vundet fodfæste i Danmark og påvirket pædagogiske og politiske dagsordener og dermed også blev omdrejningspunkt for kampen mellem forskellige politiske positioner.¹⁴ Gennem 1800-tallet havde mange lande indført demokrati som styreform. Den autoritære pædagogik og opdragelse, der karakteriserede skole og undervisning på den tid, stod som en kontrast til de demokratiske idealer, samtidig med at også nye idealer for opdragelse vandt frem under inspiration af visse pædagogiske filosoffer samt også den nye videnskab: psykologien.¹⁵ Interessen for skolen tog til i takt med, at samfundsforandringer gjorde en udvidelse af den grundlæggende skolegang for alle borgere – og ikke blot for de få og udvalgte – mere og mere presserende.

Mange faktorer skabte samlet set grobund for nytænkning af skolens pædagogik, og reformpædagogikken, der havde det enkelte barns udvikling i fokus, udviklede sig sidst i 1800-tallet under forskellige navne.¹⁶ Den afspejlede med sin kritik af skolens autoritære pædagogik samtidig en kritik af det bestående.¹⁷ Dette kan ses parallelt med andre tendenser i tiden, der også sigtede mod samfundsforandring, herunder socialismen samt gryende ideer om velfærdsstaten forankret i idealer om demokrati, lighed og et nationalt fællesskab, der udvikledes i samme periode.¹⁸

Dette reformpædagogiske afsæt, der i Danmark bl.a. kom til udtryk i foreningen Den Frie Skole og Vanløseforsøgene, blev i tiden efter Anden Verdenskrig kraftigt understøttet af et stærkt fokus på uddannelse som økonomisk faktor. Denne udvikling blev i høj grad fremskyndet af det såkaldte 'Sputnik Chok', der betød et øget fokus på uddannelsesplanlægning, udnyttelse af de menneskelige

¹⁴ Se bl.a. Nørgaard 1977; Ydesen 2011.

¹⁵ Nørgaard 1978a.

¹⁶ I Vesteuropa (Skandinavien og Tyskland) bruges således betegnelsen 'reformpædagogik', mens man i Storbritannien og USA bruger begrebet 'progressive education', hvilket også til tider har ført til den danske oversættelse 'progressiv pædagogik'.

¹⁷ Nørgaard 1978a.

¹⁸ Korsgaard 2006.

ressourcer og på uddannelse som central faktor i samfundsmæssig udvikling og sikring af stabile økonomier.¹⁹ I *Den Blå Betænkning* (1961) afspejles sådanne internationale udviklinger f.eks. i henvisningen til anbefalinger fra International Federation of Teachers' Associations (IFTA) i disse formuleringer:

“Det er i dag lige så nødvendigt for os at beskæftige os med problemer omkring børns og unges fritid, som det for hundrede år siden var nødvendigt at arbejde for at få indført undervisningspligt for alle børn. Det er ikke blot et spørgsmål om at hjælpe børn fra dårligt stillede hjem, men problemet vedrører børn fra alle samfundslag.”²⁰

Den danske Venstrepolitiker Thorkild Kristensen blev i 1960 generalsekretær for Organisation for European Economic Co-operation (OEEC, senere OECD), og udtalte i 1961 i den sammenhæng, at uddannelse skulle ses som meget betydningsfuldt for økonomisk vækst.²¹ Sådanne tilgange fik også indflydelse i Danmark allerede fra slutningen af 1950'erne, og indgik i samspil med ønsker om fornyelse af skolens 'indretning' og pædagogik.²² En umage sammensætning af reformpædagogik og økonomiske hensyn i uddannelse indtog altså en betydelig rolle i forbindelse med udviklingen af velfærdsstatens uddannelsessystem.

Reformpædagogikken udviklede sig imidlertid i forskellige retninger.²³ En af disse retninger afspejlede indflydelsen fra den eksperimentelle pædagogik, der søgte at skaffe belæg for betydningen af pædagogisk praksis ved at undersøge denne med en tilgang inspireret af metoderne fra den eksperimentelle psykologi, der var et relativt nyt videnskabeligt område. Forsøgsarbejde forbandt sig på den måde i nogle former med psykologien og dens metoder ved at søge at designe og gennemføre egentlige 'pædagogiske forsøg' og eksperimenter. Gennem en sådan tilstræbt videnskabeliggørelse, som dette afspejler, søgte tilhængere af reformpædagogikkens tankegang også at styrke deres argumentation over for modstandere af disse pædagogiske ideer og tanker.²⁴ Den eksperimentelle tilgang kan således i høj grad også ses i et politisk lys som en praksis, der har kunnet bidrage til at fremme bestemte politiske ideer inden for pædagogik- og uddannelsesområdet.

Det kan i forhold til SPF fremhæves, at centrets pædagogiske udviklingsarbejde afspejlede tankegangen fra pædagogiske forsøg og eksperimenter, som skoleloven fra 1958 også lagde grunden for.²⁵ Som et eksempel kan nævnes, at man i

¹⁹ Spring 2015.

²⁰ Undervisningsministeriet 1961: 121.

²¹ Undervisningsministeriet 1998: 47.

²² Undervisningsministeriet 1998: 47.

²³ Øland 2008.

²⁴ Ydesen 2011.

²⁵ Skov 2005: 44.

optagelsen til klasserne tilstræbte, at elevsammensætningen ikke adskilte sig fra den, der kendetegnede skolerne i området, samtidig med at man arbejdede med og afprøvede pædagogiske modeller, der kunne tilgodes den enkelte elevs behov.²⁶

Nationale institutioner og formelle organisationer

Der havde fra 1900-tallets begyndelse været behov for og politiske ønsker om ændringer på grundskoleområdet, men bestemt ikke enighed om retningen, ej heller i tiden efter Anden Verdenskrigs afslutning. To temaer var her dominerende: Det ene var den udelte skole og det andet var nye pædagogiske ideer, som de var repræsenteret i reformpædagogikken. Socialdemokratiet havde tidligt tilsluttet sig en udelte skole, hvilket bl.a. kom til udtryk i skoleloven fra 1937. Allerede i forbindelse med denne lov argumenterede Socialdemokratiet for et obligatorisk 8. skoleår, som dog ikke blev en realitet, idet Venstre ikke kunne tilslutte sig dette og generelt var for den delte skoles fortsættelse.²⁷ Reformpædagogikkens tanker fik dog allerede her en vis indflydelse på loven, f.eks. i formuleringerne om opdragelse til 'selvvirksomhed'.²⁸

Fra 1940'erne tog kritikken af den etablerede skole og dens pædagogik til, primært fra partier til venstre i det politiske spektrum og blandt andet fremført fra toneangivende socialistiske aktører som f.eks. Inger Merete Nordentoft, der problematiserede delingen af eleverne sammen med den stadig meget autoritære pædagogik.²⁹ Selvom tanker som disse havde afspejlet sig i den pædagogiske debat i flere årtier, havde den netop afsluttede verdenskrig og oplevelserne under besættelsen gjort dem særligt aktuelle og knyttede sig samtidig sammen med kritikken af skolen som udemokratisk.

Emdrupplanen

Også andre fremtrædende personer inden for det pædagogiske område markerede sig med sådanne synspunkter.³⁰ G.J. Arvin, der var forstander for Danmarks Lærerhøjskole, havde i 1943 publiceret bogen *En folkelig Enhedsskole*, og K. Mønsted og J.S. Rovsing, der begge var lærere i gymnasiet, havde i 1944 udgivet en pjece med titlen *Folkestyrets Skole og Opdragelse*. Den 7. februar 1945 arrangerede Det Pædagogiske Selskab, der fremførte tilsvarende ideer, et møde, hvor Mønsted og Rovsing holdt oplæg om deres pjece. På mødet fik nogle af deltagerne ideen til at udarbejde en samlet plan for folkeskolens udvikling i Danmark efter besættelsen, og dette arbejde fortsatte efterfølgende i regi af Frit Danmarks Lærergruppe.

²⁶ Poulsen 1996: 36.

²⁷ Skovgaard-Petersen 1978: 51; Nørgaard 1978b: 61.

²⁸ Undervisningsministeriet 1937; se også Nørgaard 1977: 269.

²⁹ Nordentoft 1946.

³⁰ Christensen 1945.

Arvin beskriver planen i et tillæg til en bog, hvor Nordentoft er medredaktør.³¹ I planen foreslås blandt andet oprettelsen af en forsøgsskole således:

“Forsøgsskolen: Vi ønsker at faa gennemprøvet en Forsøgsskole, der skal bestaa af en udelte Barneskole fra det 5. til det 14. Aar, efterfulgt af en udelte Ungdomsskole med Realklasse og Gymnasium fra det 14. til det 18. Aar”.³²

Planen argumenterer for en ny pædagogik med afsæt i tanker og teorier, som de var formuleret af det reformpædagogiske ”New Education Fellowship” og flere af tidens dominerende skikkelser inden for det pædagogiske og uddannelsesmæssige område i forlængelse af reformpædagogikkens tanker. Specifikt nævnes John Dewey, Maria Montessori, G. Kerschensteiner, Ovide Decroly, J.F. Herbart og N.F.S. Grundtvig.

Planen blev indsendt til Undervisningsministeriet, men blev dog aldrig ført ud i livet. Baggrunden var bl.a. kritik af ideen om en central statslig støttet forsøgsskole, idet nogle mente, at en sådan skole ville kunne stå som udtryk for en form for ensretning. Senere, i 1945, hvor Nordentoft var blevet valgt til Folketinget, tog hun atter ideen op, men den fik igen afslag. Ideen om en forsøgsskole blev dog en realitet nogle år senere, da skoledirektionen i København i 1947 besluttede at oprette en forsøgsskole i kommunalt regi: Forsøgsskolen på Emdrupborg. Et af de vigtige temaer for arbejdet der var at arbejde med og undersøge betydningen af udelte klasser, ikke mindst for de fagligt svage elever, som ellers ville være blevet foreslået til eksamensfri mellemskole.³³

Anne Marie Nørvig, der var læreruddannet og cand.psych., blev ansat som leder og skolen åbnede 13. august 1948. Der var undervisning på 1.-5. klassetrin, og ved oprettelsen i 1948 var der i alt 13 skoleklasser.³⁴ Forsøgsskolen var en kommunal skole og omfattede kun folkeskolens yngste klassetrin. Erfaringerne fra Emdrupborg Forsøgsskole kom dog til at spille en vigtig rolle i det pædagogiske arbejde på SPF, idet såvel den kommende rektor på SPF, Jørgen Egedal Poulsen, samt Uwe Molsen, der også var involveret i SPF’s udvikling fra begyndelsen, begge havde arbejdet på Emdrupborg gennem mange år og videreførte visse af ideerne derfra til det nye center.³⁵

³¹ Nordentoft og Svendstorp 1946.

³² Arvin 1946: 328.

³³ Skovgaard-Petersen et al. 1994: 16; Marckmann 1999.

³⁴ Ydesen 2011.

³⁵ Skov 2005. Poulsen 1993: 2.

Ny folkeskolelov i 1958 og tankerne i Den Blå Betænkning

I 1958 vedtog Folketinget en ny lov for folkeskolen. Med denne blev skolegangen for børn, hvad enten de boede i København, i byen eller på landet, i princippet gjort ensartet. Frem til da havde skolerne i landsbyerne, købstæderne og København været reguleret efter tre forskellige ordninger. Den landsbyordnede skole fungerede som et selvstændigt forløb, der omfattede syv skoleår, mens skolerne i købstæderne kunne føre frem til mellemskolen og gymnasiet, men også omfattede en deling af eleverne efter 5. og 9. skoleår.

Skoleloven fra 1958 lagde også op til pædagogiske forandringer, bl.a. større fokus på det enkelte barns forudsætninger og udvikling. Loven blev på den baggrund i 1960 og 1961 fulgt op af en omfattende undervisningsvejledning, der blev omtalt som *Den Blå Betænkning* (efter dens blå omslag). Den blev udarbejdet af et læseplanudvalg med den radikale politiker K. Helveg Petersen som formand og udtrykte visse af de reformpædagogiske tanker, som havde fået styrke efter Anden Verdenskrig med betoning af eksempelvis tværfaglighed og elevsamarbejde.³⁶ Disse tanker kom f.eks. til udtryk i vejledningens kapitel 2, der beskrev de grundlæggende ideer, f.eks. ”Læseplanerne bør lægges så nær hen til børnenes behov og forudsætninger som muligt”, og videre: ”Den voksende erkendelse af, at traditionelle eksamensformer dominerer for stærkt, fører til kravet om mere varierede bedømmelsesmetoder, hvorved der ikke alene tages hensyn til børnenes kundskaber, men også til deres personlighedsudvikling og karakterdannelse i almindelighed” samt ”Ved siden af opdragelsen på et nationalt grundlag må der sættes stærkt ind for at fremme børnenes sans for international forståelse og for det mellemfolkelige samarbejde.”³⁷ Erfaringerne fra Anden Verdenskrig havde sat sine spor i formuleringerne, der fremsatte krav om børnenes udvikling af ”international forståelse”. Dette afspejlede samtidig indflydelsen fra de internationale organisationer, hvor særligt UNESCO netop havde sat udviklingen af mellem-menneskelig forståelse på dagsordenen.³⁸

Skoleloven fra 1958, dens efterfølgende bekendtgørelser og vejledninger kan ses som yderligere skridt i retning af et opgør med den ydre differentiering og i retning mod at tilpasse skolen til det bredere elevgrundlag.³⁹ Skolen var nu struktureret som ét fælles forløb omfattende 1.-10. årgang, hvor 8.-10. årgang dog stadig var et tilbud, og der også stadig var deling efter 7. klassetrin. Vigtigt var det, at man med tiden ønskede de ældste klassetrin gjort obligatoriske, og SPF havde som et primært formål netop at eksperimentere med og bidrage til at udvikle en pædagogik, der kunne realisere sådanne tanker, der blev virkelighed med skoleloven 1975.

³⁶ Undervisningsministeriet 1961.

³⁷ Undervisningsministeriet 1960: 24-25.

³⁸ Kulnazarova & Ydesen 2016.

³⁹ Undervisningsministeriet 1961.

Ungdomsbyens historie og rolle ved oprettelsen af SPF

En del af baggrunden for både oprettelsen og placeringen af SPF knytter sig til opførelsen af en 'Ungdomsby' på det sted, hvor SPF også blev placeret.⁴⁰ Ungdomsbyen var i udgangspunktet tænkt som en form for miniatureby med butikker, veje m.v., beregnet for at børn og unge, der ville kunne lære at begå sig i samfundet.⁴¹

Det indre af skolen på Statens Pædagogiske Forsøgsskole, få år efter at skolen var blevet lukket (foto 2014, forfatterne).

Ungdomsbyen blev til på initiativ af stadsarkitekten i Rødovre kommune, Børge Lorentzen. Lorentzen havde gennem nogen tid arbejdet med ideen til en færdselsby for børn.⁴² Lorentsens idé faldt sammen med gennemførelsen af den nye folkeskolelov fra 1958, og tanken om at forbinde ungdomsbyen med en egentlig forsøgsskole for de ældste årgange i skolen, som var på vej ud i videreuddannelser og erhverv, var ganske nærliggende. I 1960 tog Lorentzen derfor kontakt til

⁴⁰ Gjerløff, Jacobsen, Nørgaard og Ydesen 2014: 340.

⁴¹ Poulsen 1964: 49; Arbejdsudvalget 1963: 2.

⁴² Poulsen 1994.

Statskonsulenten for Folkeskolen og forelagde sine ideer.⁴³ Statskonsulent var ingen ringere end den senere undervisningsminister K. Helveg Petersen. Petersen var uddannet som lærer og havde som nævnt været formand for læseplanudvalget, der udarbejdede undervisningsvejledningen til folkeskoleloven fra 1958 og *Den Blå Betænkning*. Helveg Petersen var interesseret i ideen om en ungdomsby og anmodede derfor undervisningsministeren om at se på sagen. Ministeren nedsatte et udvalg 6. april 1961 bestående af blandt andre statskonsulenten og stadsarkitekten.⁴⁴ Udvalget drøftede planerne, hvor også statskonsulenten udarbejdede en redegørelse og en indstilling, der også omfattede et forsøgscenter for 8. og 9. klasserne.

I forlængelse af dette blev der i foråret 1963 opslået en deltidsstilling som fagkonsulent i Undervisningsministeriet med den opgave at bistå underudvalget i planlægningsarbejdet. Den senere rektor Jørgen Egedal Poulsen, der fra sit arbejde på Forsøgsskolen på Emdrupborg havde mangeårig erfaring med pædagogisk forsøgs- og udviklingsarbejde og desuden særlige erfaringer med netop de ældste klassetrin ansøgte om stillingen og blev ansat for skoleåret 1963-64. Poulsen skulle som konsulent bidrage med ideer til, hvordan tankerne til det kommende forsøgscenter kunne konkretiseres. I skoleåret 1964-65 blev stillingen udvidet, og Uwe Molsen, der også havde været lærer på Emdrupborg Forsøgsskole, blev ansat.⁴⁵ Erfaringer fra Emdrupborg Forsøgsskole fulgte således med ved planlægningen af SPF og den pædagogik, der kom til at karakterisere stedet.

Lov om en statsskole som forsøgscenter

Udvalgets arbejde resulterede i, at den førømtalte ”Lov om en statsskole som forsøgscenter for 8.-10. skoleår” blev fremsat i Folketinget af K. Helveg Petersen, der i mellemtiden var blevet undervisningsminister. Lovforslaget skal ses i lyset af de forholdsvis vidtgående krav til den forandring af folkeskolen, der var lagt op til i 1958-loven og dens undervisningsvejledninger. I kommentarerne til lovforslaget argumenterede ministeren på den baggrund for behovet for forsøg, idet han f.eks. formulerede, at ”der endnu ikke er sikre retningslinjer for, hvorledes undervisningen skal gribes an. Den kommende tids udvikling må fortsat have en forsøgsmæssig karakter.”⁴⁶ Centrets mulige rolle som inspiration for grundskoleområdet, dets aktører og fremvækst af erfaringer blev også betonet: ”Der vil ud fra de erfaringer, der kan høstes i en sådan institution, kunne hentes vejledning og inspiration, som vil kunne få stor betydning for den fremtidige udvikling inden for folkeskolen.”⁴⁷ Centret var således omfattet af et betydeligt krav om formidling, idet forsøgsar-

⁴³ Undervisningsministeriet 1963: 729.

⁴⁴ Arbejdsudvalget: 5.

⁴⁵ Poulsen 1993: 2.

⁴⁶ Undervisningsministeriet 1963: 728.

⁴⁷ Ibid.: 1898.

bejdet måtte ”have et sådant omfang og en sådan karakter, at man fra alle dele af landet kunne få mulighed for at følge med i arbejdet og lære deraf”.⁴⁸

Arbejdet med planlægningen var støttet af og gennemført i samarbejde med LO, Dansk Arbejdsgiverforening og forskellige grene af erhvervslivet.⁴⁹ Dette blev fremhævet af socialdemokraten Wilhelm Dupont, der under debatten af forslaget meget positivt fremhævede, at ”Dette forsøgscenters arbejdsprogram peger fremad.”⁵⁰ Der var generelt positive bemærkninger, men også enkelte kritiske, f.eks. fra venstrekvinden Ellen Poulsen. Under behandlingen af lovforslaget beklages det således fra Venstre, at ”lovforslaget er fremsat som en rammelov, som det er vanskeligt at stille ændringsforslag til”.⁵¹ Kritikken var ikke dominerende, og en dansk statsstøttet forsøgsskole blev således en realitet.

Vi har i denne artikel beskæftiget os med baggrunden for etableringen af SPF og den rolle, som SFP var tiltænkt i realiseringen af de politiske visioner. Det er derfor naturligvis relevant at påpege, at erfaringer fra SPF indgik i den betænkning fra 1971 om undervisningspligtens udvidelse og et 10. skoleår, der blev udarbejdet forud for folkeskoleloven af 1975, hvilket viser, at SPF blev anvendt eller spillede en rolle i realiseringen af visionerne om udvidelsen af den obligatoriske skolegang, og også at den rolle, SPF var tiltænkt, allerede blev realiseret ganske få år efter dets oprettelse.

SPF havde således allerede fra begyndelsen en omfattende formidlingsaktivitet, der også kan ses som udtryk for denne rolle. I et referat fra et tilsynsrådsmøde 1967, altså ganske kort tid efter centret var etableret, hedder det: ”Over 1000 danske lærere har besøgt centret sammen med 300 udenlandske pædagoger og yderligere 1300 mennesker med særlig interesse har fået foredrag og rundvisning på ca. 2-3 timer. I alt 2700 mennesker har besøgt centret i skoleåret 1966-67”.⁵²

Formidlingen skal ses som et vigtigt led i relation til det politiske ønske om centret som en faktor, der kunne påvirke og bidrage til gennemførelsen af de planlagte uddannelsesmæssige forandringer. Der var desuden krav til centret om ”nøje kontakt med de respektive erhvervsorganisationer, de kommunale organisationer og pædagogiske kredse, herunder Danmarks Lærerhøjskole”.⁵³ Dette blev foreslået varetaget af et tilsynsråd, der efterfølgende blev etableret med repræsentanter for de nævnte områder. Et tilsynsråd med en sådan sammensætning kunne sikre, at udviklingen af undervisningen i 8.-10. skoleår rettede sig mod og havde relevans for arbejdsmarkedet, samt at centret ville kunne spille en rolle i den pædagogiske udvikling inden for grundskoleområdet. Tilsynsrådet havde skriftende medlemmer og mødedeltagere fra det pædagogiske områ-

⁴⁸ Undervisningsministeriet 1963: 729.

⁴⁹ Ibid.: 2168.

⁵⁰ Ibid.: 2172.

⁵¹ Undervisningsministeriet 1963: 564-65.

⁵² Tilsynsrådet for Statens Pædagogiske Forsøgscenter 1967: 7.

⁵³ Undervisningsministeriet 1963: 732.

de, f.eks. professor på Danmarks Lærerhøjskole, Carl Aage Larsen, og Kaj Spelling, professor inden for eksperimentel pædagogik og i årene 1969-85 formand for Folkeskolens Forsøgsråd.⁵⁴

Konkluderende diskussion

Analysen har vist, hvordan det politiske initiativ til oprettelsen af Staten Pædagogiske Forsøgscenter og den planlagte praksis kan ses som resultat af en række begivenheder og tendenser i samtiden og den første halvdel af 1900-tallet. Disse omfatter uddannelsesmæssige og politiske, samfundsøkonomiske, arbejdsmarkedsmæssige, demografiske samt nationale og internationale udviklinger inden for pædagogik og forskellige aktørers interaktioner om pædagogik og uddannelse i inter- og transnationale fora. De demografiske og arbejdsmarkedsmæssige udviklinger skabte udfordringer, der pressede på i forhold til udvikling af skolen og blev søgt løst efter strategier og ideer, der var påvirkede af internationale strømninger inden for det pædagogiske område i form af reformpædagogikken, under indflydelse af politiske ambitioner baseret på velfærdsstatstanken og endelig under påvirkning af den nyligt afsluttede verdenskrig.

Hvad angik inter- og transnationale forhold og betingelser kan nævnes initiativer med forbindelse til internationale samarbejdsfora, primært UNESCO, men også i nogen grad det nyetablerede OECD, samt påvirkninger fra samarbejder i transnationale fora som New Education Fellowship, som på forskellig vis påvirkede udviklingen af uddannelsessystemerne i det meste af den vestlige verden.

For så vidt angik de nationale forhold, var der store demografiske forandringer i form af en generel befolkningstilvækst, herunder også vækst i antallet af skolesøgende børn. Arbejdsmarkedsmæssige forandringer nødvendiggjorde en styrket grundlæggende uddannelse af alle unge, både i byen og på landet, for at kunne matche nye krav på arbejdsmarkedet, samt desuden den støt stigende andel af kvinder i beskæftigelse uden for hjemmet. Man var i hele den vestlige verden blevet stadig mere optaget af spørgsmålet om betydningen af uddannelse i forhold til styrkelse af den samfundsmæssige udvikling og etableringen af en stabil samfundsøkonomi. Sådanne tanker satte sig også igennem i Danmark i de økonomiske prioriteringer.⁵⁵ Politisk havde Danmark siden midten af 1920'erne været domineret af socialdemokratiske og socialdemokratisk ledede regerings uddannelsesideologi og målsætninger om skole og uddannelse. SPF kunne bidrage til processen med at realisere sådanne ideer, der – ud over en udvidelse af tilbud og mulighed for skole og uddannelse i befolkningen generelt – også omhandlede spørgsmål om udvikling og fornyelse af skolens indhold, undervisningsformer og pædagogik. Sidstnævnte tanker var stærkt støttet af forskellige organisationer med interesse for netop pædagogiske spørgsmål.

⁵⁴ Tilsynsrådet for Statens Pædagogiske Forsøgscenter 1967 og 1970.

⁵⁵ Spring 2015; Undervisningsministeriet 1998.

En del af det karakteristiske smedejernsarbejde, der udsmykkede Ungdomsbyen, og som var udført som svendestykker af smedelærlinge. Ved motivet står "lærerinde 1450" (foto 2014, forfatterne).

I dette uddannelsespolitiske lys kan etableringen af SPF også forstås som en komponent i opbyggelsen af velfærdstaten og de heri indlejrede værdier om social lighed, demokrati og et nationalt fællesskab – og en institution, hvis oprettelse var betinget af, at politiske ideer og ambitioner faldt sammen med bestemte pædagogiske ideer. Det betød, at de havde en levetid, så længe den parlamentariske sammensætning også sikrede den nødvendige politiske tilslutning.

Der var fra det nyoprettede center for forskning i uddannelse under OECD, Center for Educational Research and Innovation (CERI), allerede i slutningen af 1960'erne interesse for forsøgsskoler som SPF, hvor centret sammen med andre forsøgsskoler indgik som en case til belysning af det, OECD/CERI i rapporterne betegner som uddannelsesmæssig innovation, hvilket er et eksempel på, hvordan ideerne om erfaringerne fra forsøgsskoler blev delt og spredt internationalt via aktiviteterne i de internationale organisationer.⁵⁶

⁵⁶ OECD 1973.

Summary

Towards obligatory 8th and 9th grade in the Danish primary school:

The ideas behind and the process leading to the formation

of the Danish Center for Educational Experiments

Historically, educational research and innovation work has played an important role in the development of elementary schooling, both in the planning of change and in the enactments of policies. Statens Pædagogiske Forsøgscenter (SPF), the Danish Center for Educational Experiments, established in 1964, stands out as the first state-run experimental school covering the compulsory school level. Such educational innovations must necessarily be understood in their historical context. Inspired by the so-called 'spatial turn' in historical analysis, this article analyses the events and development leading up to the formation of SPF and connects with the role and purposes intended for the center in the Danish educational landscape as well as the reflections mirrored in the construction of the universal welfare state.

Karen Egedal Andreasen (f. 1958) er cand.phil. i pædagogik, ph.d. i uddannelsesforskning og lektor på Aalborg Universitet. Hun beskæftiger sig i sin forskning med pædagogik, læreprocesser, undervisning og evaluering i uddannelseskontekster og andre typer kontekster, i nutidigt såvel som i historisk perspektiv. Blandt hendes bidrag i relation til artiklens tema er f.eks.: "Koblinger mellem økonomi og uddannelse: et rids af dansk transnational uddannelseshistorie" i *Educare* 2019 og "The International Space of the Danish Testing Community in the Post-war Years" i *Nordic Journal of Educational History* 2016.

Christian Ydesen (f. 1974), cand.mag. i historie fra Aalborg Universitet, ph.d. i uddannelsesforskning fra Aarhus Universitet og ansat som professor MSO ved Aalborg Universitet. Forsker i internationale organisationer, bedømmelse, inklusion og velfærdsstat. De væsentligste publikationer er bøgerne *The Rise of High-Stakes Educational Testing in Denmark, 1920-1970* (2011), *State-Crafting on the Fringes – Studies of Welfare Work Addressing the Other* (2019) og *The OECD's Historical Rise in Education: The Formation of a Global Governing Complex* (2020).

Utrykt materiale i Rigsarkivet

Arbejdsudvalget vedr. Statens Pædagogiske Forsøgscenter

- Arbejdsudvalget til "Undervisningsministeriets udvalg vedrørende forsøgscenetre i Rødovre" (1963). Forsøgscenetre i Rødovre. Indstilling af 1. juli 1963. Undervisningsministeriet.

Statens Pædagogiske Forsøgscenter

- Undervisningsministeriet (1963). Fremsættelse af "forslag til lov om statsskole som forsøgscenetre for 8.-10. skoleår". Fremsat 13. december 1963 af Undervisningsministeren. Undervisningsministeriet. Folketingsstidende 1963-64.
- Poulsen, J. E. (1993). Beskrivelse og indføring i lokalarkivet.

Tilsynsrådet for Statens Pædagogiske Forsøgscenter

- Tilsynsrådet for Statens Pædagogiske Forsøgscenetre (1970). Referat af møde i tilsynsrådet den 8. december 1970 kl. 9.00-11.45 afholdt på forsøgscenetre.
- Tilsynsrådet for Statens Pædagogiske Forsøgscenetre (1967). Referat over mødet den 22. juni 1967 kl. 14-16 afholdt i forsøgscenetrets mødesal.

Trykt materiale

- Andreasen, K.E. & Ydesen, C. (2016), Educating for peace: The role and impact of international organisations in interwar and post-war Danish school experiments, 1918–1975. I: *Nordic Journal of Educational History*, vol. 2, nr. 2, s. 3-25
- Arvin, G. 3. (1946), Skolens fremtidsmuligheder. I: I. M. Nordentoft & A. Svendstorp (red.), *Og hverdagen skiftede*. Kbh.: Carl Allers Bogforlag.
- Christensen, G. (1945), Socialpædagogisk forenings og frit Danmarks lærergruppes skoleplaner. I: *Pædagogisk-psykologisk tidsskrift*, 5, s. 105-36.
- Florander, J. (1987), Pædagogisk innovation – fra metode til praksis. I: *Uddannelseshistorie*, s. 110-26.
- Fuchs, E., & Vera, E. R. (Eds.) (2019), *The transnational in the history of education: Concepts and perspectives. Series: Global Histories of Education*. London: Palgrave Macmillan.
- Gjerløff, A. K., A. F. Jacobsen, E. Nørgaard, & C. Ydesen (2014), *Da skolen blev sin egen*. Bind 4 af *Dansk skolehistorie. Hverdag, vilkår og visioner gennem 500 år*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Korsgaard, O. (2006), The Danish Way to Establish the Nation in the Hearts of the People. I: *National Identity and the Varieties of Capitalism: The Danish experience*, ed. J. L. Campbell, J. A. Hall, and O. K. Pedersen, s. 133-58. Québec: McGill-Queen's University Press.
- Kulnazarova, A. & Ydesen, C. (eds.) (2016), *UNESCO Without Borders: Educational Campaigns for International Understanding*. London & New York: Routledge.
- Marckmann, W. (1999), Skoleforsøg. I: *Uddannelseshistorie*, s. 89-112.
- Nordentoft, I. M. & Svendstorp, A. (red.) (1946), *Og hverdagen skiftede*. Kbh.: Carl Allers Bogforlag.
- Nordentoft, I. M. & G. J. Arvin (1946), Skolens fremtidsmuligheder. I: I.M. Nordentoft & A. Svendstorp (red.), *Og hverdagen skiftede*. Kbh.: Carl Allers Bogforlag.
- Nørgaard, E. (1978a), Reformpædagogikken i Danmark. I: I. Markussen m.fl., *Danske skoleproblemer før og nu*, s. 67-78. Kbh.: Gjellerup.
- Nørgaard, E. (1978b), Den store Skolekommission. I: I. Markussen m.fl., *Danske skoleproblemer før og nu*, s. 55-66. Kbh.: Gjellerup.
- Nørgaard, E. (1977), *Lille barn, hvis er du?* Kbh.: Gyldendals Pædagogiske Bibliotek.
- Nørr, E. (2009), Hvorfor blev skoleloven af 1937 først gennemført i 1950'erne og 1960'erne? I: E. Hansen & L. Jespersen (red.), *Samfundsplanlægning i 1950'erne – tradition eller tilløb?*, s. 153-225. Kbh.: Museum Tusculanum.
- OECD (1973), *Case Studies of Educational Innovation: III. At the School Level*. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development, Centre for Educational Research and Innovation. [set 25. juni 2019 på https://archive.org/stream/ERIC_ED085327/ERIC_ED085327_djvu.txt]
- Popkewitz, T. (2018), Reform and Making Human Kinds: The Double Gestures of Inclusion and Exclusion in the Practice of Schooling. I: E. Hultqvist, S. Lindblad & T. S. Popkewitz (Eds.), *Critical Analyses of Educational Reforms in an Era of Transnational Governance*, s. 133-50. Cham: Springer.

- Poulsen, J. E. (2007), Pædagogisk Forsøgscenter – hvorfor det? I: *CRIT Punktum*, s. 4-8.
- Poulsen, J. E. (1996), Arkivet på Statens pædagogiske forsøgscenter. I: *Uddannelseshistorie*, s. 33-41.
- Poulsen, J. E. (1964), Ungdomsbyen i Rødovre som forsøgscenter. I: *Uddannelse og erhverv*, s. 48-52.
- Skov, P. (2005), Forsøgs- og udviklingsarbejde i folkeskolen – arbejdet i tre ministerielle råd gennem 35 år. I: *Uddannelseshistorie*, s. 43-65
- Skovgaard-Petersen, V. m.fl. (1994), Anne Marie Nørvig og Forsøgsskolen på Emdrupborg. I: *Uddannelseshistorie*, s. 11-20.
- Skovgaard-Petersen, V. (1978), Lighed i skolen – mulighed eller illusion? I: I Markussen m.fl., *Danske skoleproblemer før og nu*. København, s. 43-54. Kbh.: Gjellerup, s. 43-54.
- Statskonsulenten for Folkeskolen (1961), *Afsluttende prøver i folkeskolen. Nr. 2. Normer og krav*. Kbh.: Direktoratet for Folkeskolen og Seminarierne.
- Stewart, W.A.C. (1968), *The Educational Innovators. Volume II: Progressive Schools 1881-1967*. New York: ST. Martin's Press.
- Spring, J. H. (2015), *Economization of education: human capital, global corporations, skills-based schooling*. New York; London: Routledge.
- Undervisningsministeriet (1937), *Lov om Folkeskolen*. Lov nr. 160.
- Undervisningsministeriet (1960), *Betænkning afgivet af det af undervisningsministeriet... nedsatte læseplansudvalg*. Kbh.: Undervisningsministeriet.
- Undervisningsministeriet (1964), *Lov om en statsskole som forsøgscenter for 8.-10. skoleår*. Lov nr. 142 af 13/05/1964.
- Undervisningsministeriet (1961), *Betænkning afgivet af det af undervisningsministeriet under 1. sept. 1958 nedsatte læseplansudvalg. Del II*. Kbh.: Undervisningsministeriet.
- Undervisningsministeriet (1998), *Uddannelsessystemet i tal gennem 150 år. 1848-1998*. Kbh.: Undervisningsministeriet. [tilgængelig på <http://static.uvm.dk/Publikationer/1998/150.pdf>]
- Ydesen, C. (2011), *The rise of high-stakes educational testing in Denmark, 1920-1970*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Øland, T. (2008), Progressive pædagogikformer 1970 – 2005 – mere et barn af velfærdsstat end af "1968"? I: *Uddannelseshistorie*, s. 30-51.